

Stranjaković, Dragoslav

Misja Franciszka Zacha w Zagrzebiu w 1848 roku

Przegląd Historyczny 52/2, 297-325

1961

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych, tworzonej przez Muzeum Historii Polski w Warszawie w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został opracowany do udostępnienia w Internecie dzięki wsparciu Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego w ramach dofinansowania działalności upowszechniającej naukę.

Misja Franciszka Zacha w Zagrzebiu w 1848 roku¹

I

Rewolucja lutowa 1848 r. rozszerzyła się bardzo szybko i poza granicami Francji obejmując dużą część Europy. W Austrii rewolucja trwała najdłużej i miała największe następstwa. Powstanie wiedeńskie nosiło zasadniczo charakter polityczny i było skierowane przeciwko absolutyzmowi Metternicha. Na Węgrzech, w Chorwacji i Wojwodinie ruch miał raczej charakter narodowy i sprowadzał się do walki o samorząd, który mógłby zagwarantować prawa religijne, polityczne i narodowe w ramach monarchii Habsburgów. Franciszek Zach² uważał, iż jest to stosowna chwila dla wyzwolenia narodów słowiańskich spod władzy austriackiej, w której jego własny kraj również powinien zdobyć większe prawa polityczne i wolności obywatelskie. Postanowił więc wrócić do ojczyzny, aby oddać swe siły do dyspozycji narodowi czeskiemu. Oprócz tego istniała jeszcze jedna przyczyna, dla której postanowił rzucić dotychczasowe stanowisko przedstawiciela polskiej emigracji w Serbii. Nie zgadzał się mianowicie ze stanowiskiem, jakie zajęli przedstawiciele polskiej emigracji, którzy współpracowali z rewolucjonistami węgierskimi. W opinii Zacha właśnie Węgrzy jak najmniej przyjaźnie ustosunkowali się do wszystkiego co słowiańskie i największe prześladowania Słowian miały miejsce na Węgrzech.

¹ Autor, obecnie profesor Wydziału Teologii Uniwersytetu w Belgradzie, jest znany czytelnikom polskim z szeregu prac poświęconych m. in. udziałowi Polaków w życiu politycznym Serbii w połowie XIX w. Ogłoszona tu seria listów Franciszka Zacha do I. Garaszana pochodzi z odpisów znajdujących się w posiadaniu autora. Oryginały uległy zniszczeniu w czasie ostatniej wojny. Wstęp i przypisy przetłumaczyła Maria Krukowska.

² Franciszek Zach, ur. 1807 w Ołomuńcu, ukończył prawo w Wiedniu, wziął ochotniczo udział w powstaniu listopadowym, l. 1832—6 spędził na emigracji we Francji. W l. 1843—48 stały polski przedstawiciel dyplomatyczny księcia Adama Czartoryskiego w Serbii, brał bardzo żywy udział w szerzeniu serbskich idei narodowościowych wśród Serbów i Jugosłowian pozostających pod rządami Turcji i Austrii. Celem tego ruchu było przygotowanie do zjednoczenia ich wraz z Serbią w jedno wspólne państwo jugosłowiańskie. W tej pracy Zach cieszył się pełnym zaufaniem i poparciem czołowych osobistości w Serbii, a zwłaszcza ministra spraw wewnętrznych Iliji Garaszana, jednego z najwybitniejszych serbskich mężów stanu XIX wieku. Ilija Garaszanin i Stojan Simić, przewodniczący Rady Państwa powierzyli Zachowi niezwykle ważną misję w Zagrzebiu w kwietniu i maju 1848 roku; cel tej misji był dotychczas całkowicie nieznanym. Zadaniem Zacha było powiązanie Zagrzebia jak najściślejszymi więzami

Franciszek Zach przebywał w Belgradzie do końca kwietnia 1848, po czym przez Zagrzeb, Peszt i Wiedeń udał się do Czech. Wraz z nim Matija Ban i Janko Šafařík postanowili — za wiedzą i zgodą serbskiego rządu — odwiedzić Serbów i inne narody jugosłowiańskie w monarchii austrowęgierskiej. Matija Ban miał zwiedzić Chorwację, Dalmację i Czarną Górę w celu zacieśnienia porozumienia „między Serbami a Chorwatami i ich wspólnej działalności“, gdy nadejdzie tego konieczność³. Šafaříka wysłano w podróż po Sremie, Banacie i Baczce, a Franciszek Zach otrzymał specjalną misję w Zagrzebiu. Przed wyjazdem Matija Ban wspólnie z Zachem ułożyli odezwę do narodu serbskiego na Węgrzech. Zalecała ona zwołanie wielkiej skłupsztiny ludowej, na której dokonano by wyboru wojewody oraz patriarchy, utworzono by rząd centralny z komitetami we wszystkich większych miastach oraz własne siły zbrojne⁴. Ban, który również wyjechał do Zagrzebia, spotkał się przede wszystkim z Gajem, a następnie z Jelacziem, któremu zakomunikował, iż Serbii szczególnie zależy na tym, aby Węgrzy nie rozbili trójjedynego królestwa, mogłoby to bowiem stanowić niebezpieczeństwo i dla Serbii. Rząd serbski postanowił użyć wszystkich swych wpływów, aby przekonać Serbów zamieszkujących trójjedynę królestwo na Węgrzech, że muszą połączyć się z Chorwatami w wypadku, gdyby Węgrzy uderzyli na nich lub podjęli środki skierowane przeciwko tronowi austriackiemu⁵.

Jakie znaczenie polska emigracja w tych burzliwych czasach na początku roku 1848 przywiązywała do Serbii, widać najlepiej z faktu, że w instrukcjach, jakie 27 kwietnia otrzymał w Paryżu nowy francuski ambasador w Konstantynopolu, generał Aupick, szczególna uwaga poświęcona była Serbii i jej znaczeniu. Instrukcje te zostały ułożone albo przez Adama Czartoryskiego osobiście albo — według informacji, jakie od niego uzyskano — przez kogoś z francuskiego Ministerstwa Spraw Zagranicznych. Po wywodach początkowych dotyczących roli i znaczenia polskiej emigracji i jej przedstawicieli przy rozwiązywaniu zagadnienia wschodniego — oddzielny rozdział poświęcono Serbii. Mowa tam, że wśród mieszkanców Turcji Serbowie zajmują pierwsze miejsce ze względu na swoje polityczne i geograficzne położenie, wojowniczą naturę ludności i sławną przeszłość. „Serbia jest powołana, aby pewnego dnia stać się jądrem nowego państwa, które będzie się składać z ludności słowiańskiej Turcji, z Sławońców, Chorwatów, Słoweńców z Krainy itd. (poddanych austriackich)“. Ludność w tych dzielnicach spodziewa się, że Serbia — będąca u nich w wielkim poszanowaniu — przejmie taką rolę. W powstaniu jugosłowiańskiego państwa widzą również Słowianie

z Belgradem, umocnienie wzajemnych stosunków między Chorwatami i Serbami, stwierdzenie jaki jest stosunek Chorwatów do państwa jugosłowiańskiego i co powinien Belgrad w tym kierunku zrobić. W związku z tym niesłuszna jest dotychczas panująca opinia, która łączyła Zacha w Zagrzebiu z jugosłowiańskimi problemami mającymi stanąć na wszechsłowiańskim kongresie w Pradze w 1848 roku lub z jego rzekomymi zamiarami wstąpienia do wojska pod rozkaz chorwackiego bana Jelaczicia (M. Prelog, *Slavenska renesansa 1780—1848*, Zagreb 1924, s. 296). Cała niniejsza rozprawka oparta jest przeważnie na materiałach dotychczas nie tylko nie publikowanych, ale nawet nieznanych i niewykorzystanych. Są to różne listy z tego okresu, które publikujemy na końcu rozprawki.

³ Matija Ban do S. P. Knicianina, Sremskie Karlowce 13 marca 1848. *Gradnja za istoriju srpskog pokreta u Vojvodini 1848—1849* t. I, Beograd 1952, s. 31.

⁴ Ban do Knicianina, Zemun 18 marca 1848. Tamże, s. 73.

⁵ Ban do Knicianina, Zagrzeb 31 marca 1848. Tamże, s. 112—113.

austriaccy, a więc Czesi, Morawianie i Słowacy możliwości uzyskania niepodległości. Wielki wpływ wywiera Serbia też w ilirskich (jugosłowiańskich) krajach austriackich, jak Chorwacji, Sławonii i Dalmacji, oraz w słowiańskich plemionach w Turcji, a zwłaszcza u Bułgarów⁶.

W swojej dotychczasowej działalności w Belgradzie Zach miał pełne poparcie ze strony zarówno francuskiego konsula generalnego jak i Mehmet-baszy, komendanta twierdzy belgradzkiej. Pozostawał w bliskich stosunkach zwłaszcza z baszą tureckim, za którego pośrednictwem otrzymywał listy od Czajkowskiego, a często odpierał ataki austriackiego konsula generalnego w Belgradzie, Mayerhofera, na rząd serbski. Aby ukryć cel swej misji w Zagrzebiu Zach pisał do Garaszanina, że powie Mehmet-baszy, iż jedzie do Polski na polecenie z Konstantynopola⁷. Gdy 30 marca odwiedził baszę, aby go powiadomić o wyjeździe, tamten się zdziwił, ale mimo to obiecał, jako przyjacielowi, że da mu list polecający do tureckiego przedstawiciela dyplomatycznego w Wiedniu, Sekib-efendiego. Celem wyjazdu — jak przedstawił to Zach baszy — jest dążenie, aby pomóc Austrii „w Polsce przeciwko Rosji“, gdyż basza, w myśl polityki tureckiej, był zwolennikiem Austrii a przeciwnikiem Rosji. Zach się obawiał, że basza dowiedziawszy się prawdy, mógłby go wydać Niemcom, uważał więc iż lepiej będzie, jeśli basza będzie go uważał za przyjaciela Austrii niż przyjaciela Serbów, których nie lubi. Takie postawienie sprawy wproważyło baszę w dobry humor, pokazał więc Zachowi gazetę francuską z wiadomością, że ludność Galicji ogłosiła cesarza austriackiego królem Polski⁸. Takie stanowisko Zacha wobec belgradzkiego baszy w zupełności odpowiadało ówczesnej turkofilskiej polityce Czartoryskiego. Zarówno Turcja jak i Francja obawiały się, aby Serbia nie dostała się pod wpływ Rosji i nie oddzieliła się całkowicie od Turcji. Czajkowski 2 maja 1848 pisał do Zacha, że księstwo serbskie winno pozostać wierne cesarstwu otomańskiemu i nie ulegając nikomu ściśle wykonywać swe zobowiązania w stosunku do Wysokiej Porty. Serbowie już w obecnej chwili winni podjąć „kierowanie Słowianami w Austrii“, zwalczać ich wrogi stosunek do Włoch i Turcji, i głosić zgodę między muzułmanami i chrześcijanami w Bośni. Swe oddanie i wierność w stosunku do Porty mogą okazać i w ten sposób, że podejmą rolę pośredniczenia pomiędzy chrześcijanami pochodzenia słowiańskiego, a samą Portą. W tej sprawie nie powinno się zwracać o zezwolenie do żadnego innego mocarstwa, zwłaszcza Rosji. W końcu Czajkowski mówi, że — jeżeli książę Czartoryski nie wyznaczy Zachowi innego stanowiska, a Zach zapagnie wrócić do Serbii — będzie mógł to zrobić pod następującymi warunkami: że Serbowie nie będą działać przeciwko całości cesarstwa tureckiego i że serbskie gazety nie będą pisały przeciwko Polsce, nawet jeśli tego zażąda konsul rosyjski⁹.

W roku 1848 Zach — jeśli chodzi o osobistości kierujące Serbią — utrzymywał kontakty tylko z Garaszaninem i Stojanem Simiciem, ówczesnym przewodniczącym Rady Państwa; z Garaszaninem się nie spotkał, utrzymywał z nim kontakt przez osoby zaufane albo rzadziej listownie.

⁶ „Nota svrhu vostoka“, wyjątek z instrukcji francuskiego MSZ dla generała Aupick, Paryż 24 kwietnia 1848. Odpis przesłany przez Czajkowskiego Zachowi dla Garaszanina.

⁷ Por. niżej nr 1.

⁸ Nr 4.

⁹ Czajkowski do Zacha, Konstantynopol 7 maja 1848.

Zach musiał zachowywać dużą ostrożność, mógł być bowiem śledzony przez konsulów austriackiego i rosyjskiego. Współpracownik Garaszanina, Nenadović, mówił Simiciowi, iż obawia się, aby książę i rząd serbski nie zostali przez Zacha skompromitowani, zwłaszcza w związku z jego podróżą do Zagrzebia. Zach odrzucał tę możliwość twierdząc, że od czterech lat przebywa już w Belgradzie i że zna dobrze stosunki i swój stosunek do księcia i rządu. W najgorszym wypadku może pójść do Mayerhofera i oświadczyć, że postanowił przystąpić do nowej, liberalnej polityki austriackiej, chociaż jego serce nigdy nie będzie skłonne Niemcom i dworowi, który — gdyby mógł — zniszczyłby plemię Zacha jako naród¹⁰. Garaszanin wystrzegał się, aby nie dowiedziano się o jego kontaktach z polskimi emigrantami. Nie mówił o tym nawet przyjacielowi Avramowi Petronijewiciowi, ministrowi spraw zagranicznych. Gdy Nikolajewić w kwietniu 1848 przesłał mu sprawozdania Czajkowskiego i Czartoryskiego w tej samej paczce, która zawierała oficjalną korespondencję dla Petronijewicia, Garaszanin poskarżył się księciu, że Nikolajewić swoim „nieostrożnym postępowaniem“ postawił go w ciężkim położeniu. Petronijewić dowiódł się obecnie o jego kontaktach z tamtymi osobami (emigrantami polskimi), o kontaktach, co do których mógł go dotychczas tylko podejrzewać¹¹.

Zach w 1848 roku, uwiadomił Garaszanina o wszystkich ważniejszych wydarzeniach związanych ze sprawą polską. 26 marca pisał do niego, że Czartoryski w towarzystwie gen. Chrzanowskiego i płka Bystrzonowskiego przejechał 26/14 marca przez Kolonię i oświadczył wobec prasy, że nie walczy o Polską arystokratyczną, lecz wolną. W wojnie, twierdził Zach, wezmą udział zarówno Francja jak i Niemcy. Anglia może zażądać od Porty wolnego przejścia przez Dardanele, a Austria mogłaby zostać zmuszona do zezwolenia Polakom, zamieszkującym Austrię, na podjęcie walki o wyzwolenie swych braci¹². Bezpośrednio przed wyjazdem z Belgradu Zach zawiadamiał Garaszanina, że król w Berlinie musiał pójść na ustępstwa i że sami Prusacy żądają, aby oddać Polakom część Polski, która znajduje się pod ich panowaniem. W Warszawie, mówi, zaczęło się powstanie, a Kraków został znowu ogłoszony republiką, chociaż wiadomości te nie są jeszcze potwierdzone¹³.

W związku z sytuacją w Austrii, w której narody powstały domagając się wolności, Zach uważał, że należałoby przeprowadzić reformy w ustroju Serbii, aby stała się ona zdolna do odegrania poważnej roli wśród Południowych Słowian. Poszanowanie narodowości, ład i wolność w Serbii były dotychczas większe niż na Węgrzech. Jednakże po zmianach, jakie zaszły w Austrii, konstytucja serbska nie może już zadowolić dążeń Jugosłowian w Austrii i na Węgrzech. Poza tym Serbia nie posiada dobrej organizacji wojskowej ani dobrych szkół i sądów. O tym wszystkim znacznie obecnie pisać prasa austriacka. Swobody panujące w Austrii będą w dużym stopniu oddziaływały na Serbię, tak jak swobody we Francji na Niemcy¹⁴. Serbia powinna utworzyć rząd złożony z prawdziwych Serbów, rząd skonsolidowany, wydarzenia bowiem mogą doprowadzić Serbię do

¹⁰ Nr 1.

¹¹ Garaszanin do księcia Aleksandra, Kragujevac 2 maja 1848.

¹² Nr 2.

¹³ Nr 5, 7 i 8.

¹⁴ Nr 2.

wrogich stosunków z Turcją, które będą wymagać jednomysłnej akcji. Prócz tego należałoby pomyśleć o utworzeniu gwardii miejskich, które czuwałyby nad porządkiem, gdy wojsko uda się nad granicę¹⁵.

Zarówno Garaszanin jak Zach chcieli wykorzystać wyjazd Zacha dla nawiązania jak najlepszych stosunków z Chorwatami i utworzenia wspólnego, wolnego państwa jugosłowiańskiego. Przed wyjazdem Zach miał otrzymać raz jeszcze dokładne instrukcje, ale ze względu na ostrożność, Garaszanin nie chciał osobiście rozmawiać z Zachem. Miał to uczynić za niego Simić. Pierwsze spotkanie Simicia z Zachem odbyło się 23 marca. Rozmowa dotyczyła trzech zagadnień: ruchów, które zaczęły się w Chorwacji, tworzenia państwa jugosłowiańskiego oraz udziału Serbów w rządzie, który zostałby utworzony w Zagrzebiu. Simić oświadczył, że Serbia popiera postępowe dążenia Chorwatów i że poleciła Serbom zamieszkującym na Węgrzech, aby połączyli się z Chorwatami. Natomiast Simić żądał, aby do nowego rządu zjednoczonego trójkrólestwa Chorwacji, Dalmacji i Sławonii weszli również Serbowie zamieszkujący tamte kraje. Mieliby oni stanowić połowę lub jedną trzecią ogółu składu. Z tym stanowiskiem Zach zgodził się z zastrzeżeniem, że — według jego zdania — do rządu powinno w pierwszym okresie wejść nie więcej jak 1-2 Serbów. Uważał jednak, że należałoby zrobić coś więcej, co zobowiązywałoby Serbów w Austrii i Chorwatów w stosunku do Serbii. Według opinii Zacha miałyby to być pomoc pieniężna. Prócz tego wyraził zdanie, że należy przede wszystkim doprowadzić do porozumienia między Serbami i Chorwatami w kwestii zabezpieczenia się od strony austriackiego dworu. Należy sugerować Chorwatom, aby pod żadnym pozorem nie rezygnowali z żądań, jakie wysunęli w stosunku do austriackiego dworu i nie opierali się na jego łasce, a sami zdobyli to, czego pragną¹⁶. Na tym spotkaniu ustalono 6 podstawowych punktów: 1) zabezpieczyć Chorwatów, Słoweńców i Dalmatyńców wraz z Serbami w Austrii przed Austrią; 2) poradzić Serbom w Austrii, aby w tym celu zjednoczyli się z Chorwatami; 3) w skład nowego rządu trójkrólestwa włączyć Serbów wyznania prawosławnego; 4) przysześć państwo jugosłowiańskie będzie państwem związkowym albo konfederacją z jednym centralnym rządem; 5) kiedy już Chorwaci wspólnie z Serbami zabezpieczą się przed Austrią — mogą liczyć na pomoc księstwa serbskiego; 6) władcy czarnogórskiemu należy niezwłocznie udzielić pomocy finansowej. Simić obawiał się jedynie, że pomocy finansowej udzielonej Chorwatom nie dałoby się ukryć przed społeczeństwem, porozumiał się więc z Garaszaninem, że wyślą mu niewielką sumę, a Zach wyjaśni im, że więcej nie można było zrobić¹⁷.

Po otrzymaniu instrukcji Zach 31 marca wybrał się do Mayerhofera w celu uzyskania paszportu. Powiedział mu, iż uważa za swój obowiązek podporządkować się austriackiemu rządowi ze względu na jego obecny liberalizm w polityce. Nie jest ani republikaninem, ani demokratą i spodziewa się, że rząd austriacki nie odmówi mu paszportu, ponieważ nie jest konspiratorem ani intrygantem. Mayerhofer obiecał mu paszport pod warunkiem, że natychmiast po przybyciu do Wiednia Zach winien zgłosić się do ministra Ficquelmonta. Zach zgodził się na ten warunek¹⁸ Otrzy-

¹⁵ Nr 3.

¹⁶ Nr 1.

¹⁷ Nr 3.

¹⁸ Nr 4.

mawszy za pośrednictwem Simicia od Garaszana 300 dukatów na koszty podróży, 6 kwietnia 1848 po południu Zach opuścił Belgrad i wyruszył do Zagrzebia.

Swą obietnicę, którą dał Garaszaninowi, że będzie go informował o stosunkach ludzi w Chorwacji, na Węgrzech, we Wiedniu, w Czechach i Morawach — Zach spełniał sumiennie i dokładnie. Jego sprawozdania, precyzyjne i dokładne, pełne szczegółów niespotykanych gdzie indziej, stanowią cenny materiał. Zach potrafił dostrzec to, co było najważniejsze. O swej misji specjalnej pisał jednakże niewiele; jest to zrozumiałe, jeśli wziąć pod uwagę, że listy swe wysyłał pocztą i że mogły one dostać się w ręce władz austriackich. Sprawozdanie o wykonanym zadaniu Zach miał przekazać ustnie Šafaříkowi, a tamten powtórzył relację Garaszaninowi po powrocie z Kongresu Słowiańskiego w Pradze.

W Chorwacji Zach natrafił na dość sprzyjające stosunki. Chłoptwo w Chorwacji, mówił, niewiele rozumie z obecnej sytuacji. W miastach daje się uczuć jeszcze wpływ niemiecki, gdyż większa część mieszkańców „niemieckim językiem mówiła i niemieckim duchem oddychała“, nim ich „iliryzm nie opanował“. Dość dużo jest „madżaronów“, czyli stronników węgierskich; w miastach są oni słabsi, na wsi mocniejsi, udało im się bowiem przeciągnąć na swoją stronę pewną liczbę obszarników, którzy przekonują chłoptwo, że Ilirowie nie są zwolennikami wolności narodowej. Tendencje narodowe występują specjalnie mocno na kresach (tzw. *vojna granica*), które wywierają duży wpływ na społeczeństwo. Madżaronowie szczególnie obawiają się „graniczarów“. Nastroje antywęgierskie są niezwykle silne i wszyscy przywódcy narodowi, z Jelacziem i Gajem na czele, są przeciwko Węgom.

Najwybitniejszymi osobistościami w Chorwacji są ban Josip Jelaczić i Ljudevit Gaj. Ban jest zdecydowanym przeciwnikiem Węgrów i zwolennikiem Austrii. Cieszy się dużym autorytetem zwłaszcza u „graniczarów“, którzy nazywają go „nasz ban Josip“ i ślepo są mu oddani. Dumni są z tego, że jedem spośród nich, granicznarski pułkownik, stał się banem. Jelaczić znany jest jako człowiek zdecydowany, odważny żołnierz i ucziwy patriota, ale o jego możliwościach jako męża stanu niewiele słychać. Ljudevit Gaj jest osobistością, która najbardziej otwarcie i najenergiczniej wypowiada się przeciwko Węgom. Wyznaje się doskonale w sytuacji politycznej i wywiera duży wpływ na młodzież. Jednakże fakt niedawno dopiero odkryty, że pozostawał on w bliskich stosunkach z Metternichem i że otrzymywał od Austrii regularnie po 3 000 forintów, a w wypadkach wyjątkowych i więcej — znacznie obniżył jego autorytet¹⁹. Mimo to Gaj uważany jest wciąż jeszcze za Ilira i wroga niemieckiego ducha i języka. Po wybuchu powstania w Wiedniu Gaj okazał się zdecydowanym i gorliwym przeciwnikiem Węgrów i zwolennikiem narodowości ilirskiej, aczkolwiek jego polityka związana była z dworem austriackim.

Oprócz wymienionych sprawozdań Zach pisał do Garaszana o ogólnym zainteresowaniu Serbią oraz tym, czy w wypadku wojny z Węgrami przysłaby im z pomocą. Belgradzkie gazety czytowane są wszędzie²⁰. Šafařík, który w maju przebywał w Zagrzebiu, pisał w Belgradzie, iż pragnieniem wszystkich Chorwatów, księży, wojska i obywateli jest połączenie się z Serbią ścisłym sojuszem i to na zasadzie całkowitej jedności.

¹⁹ Nr 10 i 12.

²⁰ Raja Damjanović do Garaszana do Kragujevca, Belgrad 19 maja 1848

Stara nazwa ilirska, która miała zjednoczyć wszystkich Jugosłowian, uległa prawie całkowitemu zapomnieniu i nie ma już nikogo, kto pragnąłby narzucić ją Serbom. Nieliczni zwolennicy tej nazwy — jeśli nawet istnieją — nie odzywają się. Nawet Słowenicy w Krainie, Karyntii i Styrii nie chcą nazwy Ilira. Istnieje u nich silna agitacja za Słowiańszczyzną, a przeciwko Niemcom. „I tu widzi się nasze trójkolorowe sztandary aż do samego Gracu“. Zwłaszcza księża wyróżniają się aktywną działalnością²¹.

Stosunki między Serbami w Austrii i Chorwatami były w tym czasie bardzo dobre. Wśród licznych deputacji, jakie przychodziły do Jelaczcica, odwiedziła go 5 maja delegacja prawosławnego kleru wyrażając życzenie, aby po odbyciu sesji parlamentu (saboru) trójjedynego królestwa zwołał serbski narodowy sabor. Delegacja szajkaszkiego okręgu w Wojwodzinie w drodze powrotnej z Wiednia zatrzymała się w Zagrzebiu i odwiedziła Jelaczcica. Zach, który spotkał się z delegatami, radził szajkaszkowskiemu protopopowi, aby zatrzymał się w Belgradzie, a tamten opowiadał mu, że Słowianom w Wiedniu ogromnie podoba się ton gazet belgradzkich. Nowosadski protopop Pavle Stamatović, przebywając w Zagrzebiu, odwiedził przywódców chorwackich i razem z Zachem był na obiedzie u Gaja²². Zach i Šafařík wpływali na Jelaczcica, aby wysłał do Belgradu swego przedstawiciela, który pozdrowiłby „czołowe osobistości rządu serbskiego od Chorwatów“ i poinformował Garaszana oraz inne wybitne osobistości w Serbii o istniejących stosunkach w Chorwacji. Ban wyznaczył do tej misji Kukuljevicia, za którego pośrednictwem Zach wysłał list do Garaszana polecając Kukuljevicia jako uczciwego patriotę, który ma swoje własne stanowisko i nie kieruje się ślepo stanowiskiem Gaja ani Jelaczcica. Garaszana może się nie obawiać, że Kukuljević mógłby nadużyć jego zaufania. Może mu powiedzieć wszystko, co pragnąłby przekazać Gajowi i Jelaczcicowi. Kukuljević pojechał najpierw do Sremskich Karłowców, po czym wraz z całą chorwacką delegacją biorącą udział w skupstninie przyjechał przez Zemun do Belgradu. W rozmowie z Wucziczem Kukuljević zapytał go, czy Serbia będzie mogła udzielić Chorwatom pomocy, gdy zaistnieje potrzeba. Wuczić w obecności kilku osób obiecał, że udzieli pomocy w formie prochu strzelniczego, ołowiu i ochotników, których Serbia przepuści, ale z inną pomocą będzie trudno²³.

W kilkanaście dni potem Jelaczić skierował do Serbii swego sekretarza, Maksima Pricę i Stewana Hrkalovicia, który przywiózł list od Gaja do Garaszana. Wysłańcy żądali pomocy dla Chorwacji w sumie 20 000 dukatów. Garaszana tłumaczył, że z przyczyn politycznych nie jest możliwe udzielenie tak dużej sumy od razu, proponował im natomiast 5 000 dukatów natychmiast, a resztę w ratach²⁴. Po naradzie postanowiono, że książę ze swoich funduszów da 5 000 dukatów, a Garaszana zobowiąże członków Rady Państwa, aby z tajnych funduszów sumę tę księciu zwrócili²⁵. Nieco później Jelaczić za pośrednictwem patriarchy Rajaczcica zwrócił się do rządu serbskiego z prośbą o pożyczkę w wysokości 200 000 fo-

²¹ Nr 13.

²² Nr 10 i 13. Por. R. Chorvat, *Najnovije doba chrvatske povjesti*, Zagreb 1906, s. 120—121.

²³ M. Prelcg, op. cit., s. 258; D. Stranjaković, *Vlada ustavobranitela*, s. 299, Aleksander Nenadović do Garaszana, Belgrad 11 maja 1848.

²⁴ Garaszana do Stojana Simicia, Kragujevac 21 maja 1848. *Prepiska Ilije Garaszana* t. I, Beograd 1950, s. 165—169.

²⁵ A. Nenadović do Garaszana, Belgrad 25 maja 1848.

rintów w srebro, tyle bowiem potrzebuje, aby „powstać z wojskiem przeciwko Węgrom“. Podanie to poparli konsul rosyjski Danilewski i austriacki Mayerhofer. Gwarancją miały być obligacje Fundacji szkolnej Serbów z Wojwodiny²⁶. Patriarcha zaczął po wszystkich cerkwiach swej metropolii zbierać srebro, aby je zastawić i w ten sposób zdobyte pieniądze wysłać Jelarcziciowi. Nie chcąc dopuścić, aby patriarcha znalazł się w fałszywej sytuacji zastawiając cerkiewne srebra u prywatnych osób lub w bankach, minister spraw zagranicznych Petronijewić i przewodniczący Rady Państwa Stefan Stefanović w porozumieniu z księciem zawiadomili patriarchę, że dadzą mu sumę, która odpowiadałaby wartości zebranych przedmiotów²⁷. Środki potrzebne Serbom w Wojwodinie na prowadzenie wojny przeciwko Węgrom Serbia dawała bez ograniczeń. Prócz tego Serbia udzieliła pomocy finansowej Słowakom w ich walce o wolność i prawa. Książę Aleksander darował Jozefowi Miloslawowi Hurbanowi, pastrowi ewangelickiemu w Hlubokiej oraz literatowi słowackiemu 5000 forintów jako pomoc dla Słowaków, którzy powstali do walki o wyzwolenie spod węgierskiego jarzma. Na kwicie, który Hurban wystawił po przyjęciu pieniędzy, podpisał się jako świadek Janko Šafařík²⁸.

Na 31 maja był zapowiedziany kongres Słowian w Pradze. Na kongres wyruszyli z Zagrzebia Zach i Šafařík. Z Gracu napisali obydwaj do Stefanowicia, że rząd serbski powinien również wysłać do Pragi dwóch delegatów. Zach podkreślał znaczenie kongresu: „Tutaj po raz pierwszy ujawni się praktycznie braterska wspólnota Słowian, tutaj będzie się mówić o wspólnych sprawach Słowiańszczyzny, tutaj się ustali zasady prawdziwej słowiańskiej polityki“. Zach proponuje na jednego z delegatów Jovana Marinowicia, a prócz niego jednego z księży prawosławnych, który mógłby się przekonać, że nic się tu zrobić nie będzie przeciwko cerkwi prawosławnej²⁹. Rząd serbski przychylił się do udzielonych rad i wysłał do Pragi Jovana Marinowicia oraz Lazara Arsenijewicia³⁰. W Pradze obydwaj pozostawali w kontakcie z Šafaříkiem i z Zachem który był na kongresie jedną z postaci czołowych.

Po wyjeździe z Zagrzebia Zach udał się do Wiednia. Przybył tam w najciekawszym okresie, gdy cesarz 17 maja wraz z całą rodziną opuścił Wiedeń wyjeżdżając do Innsbrucku. Zach opisuje wzburzenie ludności wiedeńskiej, informuje że studenci i gwardia narodowa są uzbrojeni i że istnieje przypuszczenie, iż dojdzie do rozlewu krwi. Tegoż dnia nadeszła wiadomość, że między Chorwatami a Węgrami wybuchła wojna; cesarz odpowiedział Chorwatom, iż nic im w tej chwili pomóc nie może, niech więc ban działa jak potrafi. Chorwaci wzywali go (Zacha), aby wrócił do Zagrzebia, ale on odpowiedział, że najpierw musi udać się do Pragi³¹. W miesiąc później Zach pisze do Garaszana z Moraw informując go o wypadkach w Pradze, a zwłaszcza o powstaniu czerwcowym³². Ostatni list Zacha datowany jest z Wiednia we wrześniu 1848.

²⁶ A. Nenadović do Garaszana, Belgrad 10 sierpnia 1848.

²⁷ Avram Petronijewić do Garaszana, Belgrad 10 sierpnia 1848.

²⁸ Kwit J. M. Hurbana z 28 lipca 1848. Kwit znajdował się w rodzinnym archiwum Karadjordjevićów.

²⁹ Nr 13.

³⁰ J. Marinović do Garaszana, Belgrad 10 maja 1848; A. Nenadović do Garaszana, Belgrad 11 maja 1848.

³¹ Nr 14.

³² Nr 15.

Zach opowiada w nim Garaszanieowi o wypadkach wiedeńskich, stwierdza że Słowianie powstali zbrojnie, aby bronić swej narodowości i wolności i że zdążają do tego samego celu, przy którym Serbowie już się znajdują. Spodziewa się iż „Słowacka Wojwodina“ wyciągnie rękę do serbskiej. Skarży się, że od żadnego z serbskich przyjaciół nie otrzymał ani słowa i spodziewa się, że serbscy delegaci zawiadomili Garaszaniea o tym, co działo się na kongresie ³³.

II

Listy Zacha, które niniejszym po raz pierwszy publikujemy i które nie były do tej pory wykorzystane w celach naukowych, zostały przepisane z oryginałów znajdujących się w archiwum rodzinnym Stefana Stefanowicia Tenki, przewodniczącego Rady Państwa Serbii. Listy zachowały się u Stefanowicia dlatego, iż w jego kompetencji jako przewodniczącego Rady Państwa leżało zatwierdzanie wszystkich wydatków z kredytów na cele poufne i tajne wydatkowanych na propagandę narodowościowo-polityczną. W tej pracy Stefanowić brał czynny udział po nominacji na przewodniczącego Rady Państwa w maju 1848 roku. Publikujemy tutaj 15 listów Zacha z 1848 do Iliji Garaszaniea oraz jeden list Janka Sfařnika do Stojana Simicia, w którym dopisał się na jednej stronie Zach pod pseudonimem „Metajenije“. Listy zaopatrzone są w niezbędne objaśnienia dotyczące osób lub spraw mniej znanych.

1. FRANCISZEK ZACH DO ILIJI GARASZANINA

Belgrad, 23 marca 1848

Ваш сад око пола девет вратио сам се кући од Г. Стојана С¹. У кратко, но јасно ми је казао своје мишљење, и на вече састаћемо се опет, да бисмо опширније разговарали. Драго ће Вама бити, кад Вам кажем, да начин мишљења Г. Стојана изгледа ми основан на садашњем стању правитељства Књажевства. Нисте се спремили за време, зато велике ствари нису ни Вама ни коме другоме могуће.

Г. Стојан жели напредак овом движенију, које је у Хрватској почело, и то јоште казао је да је дат налог Вашим људима у Угарској да се друже с Хрватима лепо, паметно јер Хрвати и Срби заједно биће јачи и против двора и против Мађара. Тим начином добиће Србија оклоп (заклон), који је са севера бранити може.

Г. Стојан жели и то да се Југословени сједине, да у једном савезу државном буду, дакле тако да та њихова међусобна слога не би довела до потпуног уједињења, већ би свака част новој држави сасвим једнаким начином била устројена. И то је сасвим на месту, јер велика разнообразност или разлика постоји, која се не да одмах укинути, нити би то било паметно сад тражити. Доста је и то, ако се старе части српске опет приближе (уједине).

³³ Nr 16.

¹ Stojan Simić, przewodniczący Rady Państwa w Belgradzie.

Као особиту меру Г. Стојан захтева да се у нову владу уједињеног троекраљевства Хрватске, Далманије и Славоније приме и Срби за ministre, и то половина или трећина (од укупног броја). И то сасвим одобравам, мада би у прво време само један или два Србина могли бити позвани на та места.

Те три тачке је бих већ могао сматрати као упутства, и тако саветовати Хрвате, али не у име владе српског Књажевства, ако ми ви не би за то дали пуномоћје, него као моје мишљење, које се оснива на познавању људи и ствари у Србији.

Али ми све ово не изгледа довољно при садашњем стању у целој Европи. Ја мислим да се може ићи даље. И то ћу вечерас изложити Г. Стојану.

На првом месту морам приметити да савез међу Србима и Хрватима у Аустрији вашој влади само посредствену корист доноси, а врло слабо Србију веже са овим Србима. Треба са бојати да развитак аустријских Срба не одвоји ове сасвим од Вас и да Вама не остане само подчињена улога. У интересу српскога народа, који је поглавито Вашој влади поверен, дужност је та да Ви правац новом устројенију дате и својим радом узмете крмило целог српског народа у Ваше руке. Ваши савети и жаље, тајно изражавани, не стављају Вас на прво место на коме је био Карађорђе². Потребно је овде нешто учинити, што би аустријске Србе и Хрвате обавезало према Вама и давало Вам право да постављате услове. Није доста само то да се Срби и Хрвати одцепе од Аустрије, него их треба привезати за Вас. Стварна помоћ у новцу би томе допринела. Ваша обећања да ћете то учинити у одлучном моменту нису довољна.

Друго Вам могу то приметити, да граница зацело на Босну и Херцеговину дејствује. А Црна Гора? Ви сте бладику³ потпомагали новцима у много мање важним приликама, да ли би требало то сад учинити? Он треба да се нада томе по Вашим идућим поступцима. Ви знате да он на његову Светлост велику наду полаже. Немојте га поколебати у томе поверењу.

О унутрашњој политици која треба да стоји у тесној вези са спољашњом, не говорине говорим, јер мислим да Ви већ на томе радите.

Ја ћу вечерас Г. Стојану предложити; да се што пре учини:

- 1) да се Хрватима пошаље новчана помоћ,
- 2) да се то исто учини владици црногорском.

После ћу га уверавати да и ја желим да се Срби и Хрвати најпре против аустријског дворе обезбеде, који им иза леђа стоји, па да се после против Турака окрену. Сматраћу за дужност да Вас известим о стању ствари и људи по Хрватској, Угарској, Бечи, Чешкој, Моравској итд. Нека Г. Крежевић⁴ одмах ми јави адресу Г. Кирића или кога другога на пример у Новом Саду или где год му драго. Кореспонденција моја неће Вас ни његову Светлост ни кога другога у Србији компромитирати.

Пало ми је у очи да Г. Стојан ни једном речи није споменуо постојећи (будући) рат између Европе и Русије због Пољске. Тај рат решиће се уједно и будућност отоманског царства у Европи. Ни најмање не сумњам да народности и слобода неће однећи победу над туђинима и апсолутизмом.

² *Karadjordje, Czarny Jerzy, bohater powstania serbskiego z 1804 r. i założyciel dynastii Karadjordjevićów.*

³ *Władyka i władca Czarnogórze, w l. 1831—1851, Piotr II Njegosz, wielki poeta serbski.*

⁴ *Timotej Kniežević, sekretarz księcia Aleksandra serbskiego.*

Пало ми је још у очи да ми је. Стојан казао да се Г. Алекса Ненадовић⁵ боји да српска влада не буде компромитована због мене; као да ја за 4 године у Београду низам упознао мој положај према кнезу и влади. У најгорем случају могу баш и самом Г. Мајерхоферу⁶ казати да приступам слободној и народној политици садашњој Аустрији. Срце моје неће никада куцати за Немце ни за двор који би нас и сад као народ уништио само кад би могао.

Чујем да су у Лембергу (Јавову) цара извикали за пољског краља⁷; може бити зато да би добили у своје руке све што је Аустрија била спремила против Пољака; можда од стране владе због тога да се народни покрет не би окренуо против цара аустриског, можда је влада у последњем тренутку казала, боље рат спољашњи него унутрашњи; можда Аустрија мисли да надокнади губитке у Италији и то ратом који би је учинио популарном у целој Европи; можда је то одговор на поступак пруског краља, који очевидно тежи за немачким царством. Мислим да ни један ни други неће кидати воће руком укаљаном крвљу.

Изгледа ми да Г. Мајерхофер буши код паше, а ја ублажавам. Паша сумња у вас и радује се што сте у неслогу пали код куће као и изван куће. Но све хвали Вучића⁸, мање Г. Аврама⁹. Терање Шваба, немојте ми замерити за ту реч, допало му се. Одлазак Г. Бана¹⁰ пао му је у очи. Откуда му та вест да Бан, сиромах човек, као каже, има сад подоста новаца за пут. Ја ћу му за себе рећи да по налогу из Цариграда путујем у Пољску, и писаћу Паши¹¹ већ из Угарске.

Писано ми је од куће да дођем, писано ми је то само из Беча. Мислим да идем преко Панчева, као трговац који путује у Темишвар и Пешту. Код таста Г. Шафарика¹² има готов пасош за мене, с којим бих отишао у Загреб, где ћу зацело добити хрватски пасош за Пешту и за Беч. Ако будем отишао преко Панчева, обријаћу мој баканбард. Могу и отићи код Г. Мајерхофера и молити га за пасош, казаћу му да ме садашња Аустрија са својом уставном и народном политиком задовољава, а он не може казати да сам се у Београду владао као републиканац. За пут ћу лако, само молим за новчана средства јер немам.

Још једанпут мислим Вам писати из Београда, и то пре него што одем, јер се надам да сте се и Ви уверили о нужди и користи овог мог путовања.

Молим Вас понизно изручите његовој Светлости књазу, ако допусти, мој најсрдачнији поздрав. Свакад сам му добра желио и радио што сам могао. И то сам чинио за сина Карађорђевог, за храбре Србе који ће ми увек остати као браћа. Још не кажем Вама сбогом но већ ми је тешко. Дај Боже да на Косовском пољу¹³ краља српског крунимо.

Ваш искрени и свагда верни пријатељ
Ф [рања] З [ах]

⁵ Aleksa Nenadović, minister spraw wewnętrznych, powinowaty ks. Aleksandra.

⁶ Ferdynand Mayerhofer, konsul austriacki w Belgradzie.

⁷ Demonstracja uliczna we Lwowie 19-20 marca 1848 na rzecz obwołania cesarza Ferdynanda królem Polski nie miała realnej osnowy.

⁸ Toma Vuczić Pariszić, wpływowi polityk serbski, organizator zamachu przeciw dynastii Obrenowiciów w 1842.

⁹ Avram Petronijević, minister spraw zagranicznych.

¹⁰ Józef Jelaczić, ban Chorwacji i jeden z przywódców obozu kontrrewolucyjnego w Austrii w 1848.

¹¹ Mehmet-pasza, turecki komendant twierdzy w Belgradzie.

¹² Jan Šafařík, synowiec wielkiego uczonego czeskiego Pawła Šafaříka, profesor i lekarz w Belgradzie.

¹³ Pamiętna klęska serbska na Kosowym Polu w 1389.

Срдаћно поздрављам Г. Кнежевића,
коме ћу писати идућом поштом.

Данас после подне идем код Г. Аврама који ме је звано.

Кога хоћете да Хрвати метну као Србина у ново министарство? И о томе ћу разговарати са Г. Стојаном. Не би ли зато био Алекса Јанковић?¹⁴ Нека се поврати из Аустрије за тај случај.

Видим да аустриски двор неће искрено, треба, Хрвати да никако не одступе од поднетих захтева, треба одмах да почну сами испуњавати све жеље, никако да се ослоне на царску милост, тако ћу их такође саветовати. Имао бих Вам још шта писати, али не би било краја.

2. FRANCISZEK ZACH DO ILIJI GARASZANINA

Belgrad, 26 marca 1848

У разговору који сам имао са Г. Стојаном 23 ов. мес. увече, остало је при овим тачкама:

1) да се Хрвати, Славонци и Далматинци, као и сви Срби у Аустрији најпре оснигурају против Аустрије.

2) зато ће се овде испод руке помагати и саветовати Србима аустриским да сједине са Хватима; последица ових савета већ се показују.

3) да се Срби источие (православне) цркве поставе у ново министарство троједине краљевине; али Г. Стојан није ми могао назначити лица, само ми је наименовано неког Г. Петрановића¹⁵, јер га ближе не познаје; можете ли ми Ви кога назначити?

4) за будућност се не жели потпуно јединство у новој држави југословенској или краљевству српском, него само савез или конфедерација, но у сваком случају под једном централном управом.

5) о новчаној помоћи нема засад ништа, док се Хрвати и Срби не буду заједно осигурали против Аустрије; у том случају могу Хрвати и Срби аустриски да се надају помоћи новчаној од стране српске владе.

6) Г. Стојан се показао наклоњен да одмах потпомогне црногорског владику новцима, али не великом сумом. О томе мислим да не треба никоме да говорим.

Најмирније старао сам се доказати Г. Стојану недовољност оваквог поступка у оваквим одлучујућим приликама. Г. Стојан се боји јавности. Истина да би тешко било сакрити ако се Хрватима одавде пошаље новац. Не би ли Ви могли послати тајно једну суму, макар малу? Ја бих се старао доказати да се сад није могло више послати. Боље нешто него ништа. Обреновићи су зацело готови нешто жртвовати. Нужда ће наморати Хрвате да приме дар.

Изложно сам Г. Стојану неке комбинације, основане на рату између Пољске и Русије, који сигурно мора наступити. Већ је његова Светлост књаз Чарториски прошао кроз Келн 26/14 марта; с њиме путују г. генерал Хрзановски [Chrzanowski], г. пуковник Бистрановски итд¹⁶. У Келну је био врло лепо примљен, у новинама келнским срдечно заблагодарио и казао да неће аристократску него слободну Пољску. У томе рату учествоваће и француска република и цела Германија. Може бити да ће Енглеска захтевати од Порте не само слободан пролаз кроз Дарданеле, него да и сама Порта потпомаже Черкезе и руске

¹⁴ Aleksa Janković, minister sprawiedliwości.

¹⁵ Božidar Petranović, redaktor almanachu serbsko-dalmatyńskiego.

поданике муслиманске вере којих има више од 3 милиона. Може бити да ће и сама Аустрија бити приморана да допусти својим Пољацима да ратују за слободу своје браће. У том случају руски интерес би захтевао, да се Хришћани отоманског царства дигну против Порте, да би је код куће узнемиравали и од иностраног рата одвратили. У том случају Русија би послала Михаила Обреновића¹⁷ или би владу његове Светлости кнеза Александра натерала да буни. Г. Стојан мисли да би требало овакву прилику употребити за савез свих Југословена.

Паша ми је казао 25 ов. м. да је Тахир паша¹⁸ добио налог да захтева од Бошњака Турака да се сасвим подвргну реформи или ће их војска на то приморати.

Паша је известно Порту о свему што је писао Тахир наши, и Порта одобрава тај поступак и тражи од београдског паше да убек овако поступа према босанском везиру, макар се Тахир паша и љутио. Паша београдски не жели да хрисићани босански бегāju у Србију; он је њихову тужбу послао у Цариград.

Паша се изјаснио против одвајања Мађара од Аустрије; јер, каже, Мађари не би могли задржати Србе и Илире, ови би се сјединили под руским упливом. Ја мислим да се боји другог савеза аустриских Срба.

Г. Буркенеј¹⁹ обавести Г. Лимперанија²⁰, да Г. Кор²¹ од сада управља привремено мисијом француском у Цариграду, а Г. Кор је писао Г. Лимперанију да не мења досадашњу политику, и захтева извештај о свему што се догађа околу Србије.

Чекам одговор на то писмо. Ако бисте ме удостојили одговора, дајем Вам реч да ћу Ваше писмо, пошто га прочитам, одмах вратити ономе ко ће ми га предати, или ћу пред њим уништити то писмо. Но немојте мислити да ја сад тражим церемоније; доста и то да ми ко други прочита Ваш одговор или Ваш налог, или Ваш савет.

Молим Вас, питајте Његову Светлост књаза, има ли он шта да заповеди што бих ја био у стању испунити.

Пре него што одам, отићићу код Г. Мајерхофера и казаћу му да приступам уставној и народној политици Аустрије, и молићу га за пасош до Беча. Ако да, добро, путоваћу с свим пасошем; ако не, он је крив што одлазим кући без његовог пасоша. Разумеће он да га се не бојим. Тај мој поступак не на Вас, него на мене баца цео одговор мога путевања по Аустрији. Одобривате ли га?

Ваш искрени
Фр [ања] З [ах]

Досад је било лако влади књажества српског да игра најважнију улогу међу Југословенима, а нарочито међу Србима. Народност, поредак и слобода јаче су се развили у књажеству него у Угарској. Од сад ће скоро сиромах србски устав бити претресан и доказани његови недостигци. Нико неће ваш анархички

¹⁶ *Adam Czartoryski w otoczeniu najbliższych doradców: gen. Wojciecha Chrzastowskiego i pika Ludwika Bystrzonowskiego, udawał się z Paryża do Berlina zamierzając wziąć udział w ruchu politycznym polskim.*

¹⁷ *Michał Obrenović, książę serbski w l. 1839—1842 oraz 1860—1868, rywal ks. Aleksandra.*

¹⁸ *Tahir pasza.*

¹⁹ *Franciszek Bourqueney, ambasador francuski w Stambule.*

²⁰ *Mateusz Limperani, konsul francuski w Belgradzie.*

²¹ *Cor, dragoman ambasady francuskiej w Stambule.*

устав, нити ваш тајни Совјет који не припада ни народу ни кнезу. Од сад у Аустрији, или боље у Далмацији, Хрватској и Славонији имаће сви Срби своју народност и слободу много вреднију (сигурнију, обезбеђенију) него ви. То само кажем да бих Вам скренуо пажњу на противан рад новог устројства аустријских Срба према Књажеству, прорачунајте, молим, какве ће бити последице развика аустријских Срба и може ли се Ваш досадашњи систем одржати са успехом у будућности? Оће ли од сад ваше устројство служити за пример другима до наследованија. На пример, ви имате многобројни народ, но без икаквог војничког уређења, овакву гомилу је дечко као Стојан Јовановић²² могао преварити. То није народна гарда којој се може поверити чување поретка нити одбрана отаџбине. Ко ће ваше школе, вашу војску, ваше судове поштовати? Ваше слабости и недостаци скоро ће бити откривени свету јер је штампа у Аустрији слободна. Досад се много могло крити, од сад то више није могуће. За Бога, немојте сумњати да општи покрет целе Европе неће захватити и Турску. Досад се Аустрија морала чувати од вас, затворити себе; од сад је слобода утврђена на вашим границама; ако се нећете променити, треба да се ви затворите. Од сад ће слобода у Аустрији имати на вас исто дејство као слобода у Француској на Немачку.

Познао сам једног Саксонца, доктора медицине, који је пре 12 дана био у Травнику, Сарајеву, који је путовао као ботаник по Херцеговини и Босни. Каже да нема икаквог поретка у овим пределима, да Везир²³ неће моћи ништа учинити без војске.

3. FRANCISZEK ZACH DO ILJI GARASZANINA

Beograd, w nocy z 27 na 28 marca 1848

Сутра ћу се састати опет са Г. Стојаном, јер ми је теча²⁴ казао вечерас укратко да сте ви писали Г. Стојану. По састанку са Г. Стојаном писаћу вам последњи пут из Београда.

За сад само то предлажем да, као што је потребно да Ви имате свог човека у Загребу, ова потреба такође иостоји за Хрвате. Дакле предложићу Г. Стојану да, ако Хрвати пошаљу овамо свога тајног агента, треба са њим ступити у споразумљење, а треба и да га Ви овде неком сумом издржавате, која би била довољна за живот. Тај човек може доћи у Београд као трговац. Овај начин споразумљења допаће се Хрватима, и то ће потпомоћи да се не одбију од Вас. Ја ћу радити на томе да се изабере човек способан за ту мисију, и даћу му неке савете који ће га спремити за извршење његове дужности.

Г. Стојан ми је већ напоменуо да треба да Вам нађем једног рудокопца (рудара), макар простог који само зна са гвожђем радити.

Не мање ће Вам бити потребан један тобџија, који зна лити топове. Тога човека бих тражио међу ислуженим тобџијама, који више не зависи од владе као војник.

Договорићу се за ове 2 тачке са Г. Стојаном.

²² *Stojan Jovanović, przywódca tzw. „buntu katańskiego“ z 1844 r. przeciw ks. Aleksandrowi.*

²³ *W. Węzır Mahmut Reszıt pasza.*

²⁴ *„Teczа“ oznacza mężа ciotki, tj. siostry ojca lub matki. W tym wypadku mowa o jakieś osobistości z najbliższego otoczenia Garaszanina.*

Уопште ћу саветовати Хрватима да увек одмах испуне или почну испуњавати шта траже од двора. На тај начин треба да приморају. Двор да потврди што се већ почело извршавати.

Молим предајте писамце Г. Кнежевићу.

Још то додајем, да ће агент Хрвата у Београду имети свој тајни начин писања. Ја ћу у Загребу израдити штицу²⁵ за ту кореспонденцију.

Срећа за нас да Аустрија већ ратује у Италији; тај рат јој не да мира и приморава је на попуштања у Хрватској, Чешкој и т. д. Само сад треба не престано куцати.

Ово писмо долази преко штафете. Мислим да ћете штафетом одговорити. На тај одговор још чекам. Но после тога срећан пут Вама и мени. Последњи дан пред мој одлазак писаћу Вам још неколико речи.

Најпонизнији поклон њ. С. књазу.

Срдачан поздрав Г. Кнежевићу.

Остајте с Богом и не заборавите

Вашег верног
Фр[ању] З[аха].

Неће ли скоро бити потребно да се влада као једнородна целина наново устроји и да дођу лица која ће бити Срби, прави Срби? О томе се већ говори у Београду. Случај Вас може завадити са Турцима, и приморати Вас на ову једнородност или једнакост, која сад не постоји. Мислите на време шта би у овом случају требовало најпре, и одмах радити.

Зар не би требало фислити о устројству једне варошке гарде, која би чувала поредак ако би војска отишла из Београда. Може ли се то учинити у другим варошима? Ја мислим да би варошани хтели, јер је сад то у моди, ствар би се допала и варошанима, би дала неку важност.

1-го априла²⁶ влада аустриска послала је сардинскоме посланику пасош у Турину, и аустриски захтевао 19 марта да му се да пасош²⁷. Рат више неизоставно почео. 22 марта Сардинци прешли границу аустриску. Италијанска горда у Бечу заблагодарила за службу; чудо јер та гарда састављена из самих великаша, спахија и двору верних људи.

Г. Кнежевића најсрдачније поздрављам. Сад после подне 2¹/₂ сата идем код Г. Алекс. Јанковића, а на вече код Г. Стојана.

4. FRANCISZEK ZACH DO ILJI GARASZANINA

Belgrad, 31 marca 1848

Синоћ, 30-га марта, опет сам се састао с Г. Стојаном. Он остаје при налогу тражења практичног човека за отварање гвозденог рударства.

Што се тиче агента кога би Хрвати имали овамо послати за боље спора-зумљење, Г. Стојан вели да би боље било да овај човек седи у Новом Саду, и да само по потреби долази у Земун и у Београд. Трошак за тога човека

²⁵ „Sztica“ tu oznacza tajny szyfr.

²⁶ Kartka dołączona do powyższego listu.

²⁷ Zerwanie stosunków austriacko-sardyńskich nastąpiło na skutek wmieszania się króla Karola Alberta do wojny wyzwoleńczej podjętej w Mediolanie.

не треба да прелази 150 дуката за годину. Видећу има ли за тај посао способног човека.

Данас, 31-ог марта, био сам око подне код Г. Мајерхофера, и казао сам му да сматрам за своју дужност да се подвргнем аустриској влади, јер је њена политика сад либерална и народна. Најпре је Г. М. био хладан и није одмах разумео шта тражим, но после се човек разведрио и казао ми да му је кнез Метерних пре 6 месеци писао због мене, да руско посланство тражи моје удалење из Београда; при свем том кнез М. је приметио да је из другог извора чуо да се умерено и поштено владам. (Ваљда је Г. Гај²⁸ дао тај извештај). Благодарно сам конзулу што ме је кнез М. правилно оценио. Изјавио сам Г. Мајерхоферу да ни најмање не симпатишем Русе, и он ту симпатију одбацује. „Сад смо, каже он, ми расцепљени а Русија сложна, увек сам се бојао последица овакве силе, а данас још више. Штета, продужио је, што пређашња влада дуто је стојала а јавније није радила; могу да кажем да никад нисам добио налог, који би требало затајити”. Ја сам му казао да хоћу у Беч. Хтео је најпре писати грофу Фикелмону²⁹, но после обећао ми Passirschein за Беч; само је захтевао да се одмах јавим Фикелмону, што сам му обећао. „Ја ћу за ваш долазак у Беч јом данас писати грофу Фикелмону”. Још је напоменуо као да могу имати неке непријатности, но ја му приметих да нисам ни републиканац, ни демократа, да се поуздавам у садашњу владу, којој нисам крив ни као конспирант, ни као интригант. Растали смо се лепо, он ме је испратио до врата друге собе.

То сам после подне јавио Г. Стојану, који је био задовољан.

Отишао сам код паше и казао за мој скори одлазак, што га малко задучи, но обећао ми је писмо са препоруком за Шехиб ефендију. Намерно сам овако с пашом говорио, као да желим помагати Аустрију у предстојећем рату за Пољску против Русије; јер би ме друкчије паша могао издати Немцу, волим да мене држи за пријатеља Аустрије, него за пријатеља Срба. Мислим да сам погодио, јер ми он цитира француске новине у којима се јавља да су Галицијани прокламовали цара Аустриског за пољског краља.

Чајка³⁰ ми пише (преко паше) да се враћам кући, јер каже, са Турцима је тешко кад не слушају савете пријатеља. Он остаје, по заповести, на месту.

Вашом поштом писао ми је Чајка, да су Турци по савету Русије и Аустрије хтели скупити војску у Нишу, да вам мало страха дају, да не би ви шта против Порте предузели. Г. Кор и Чајка одвратили су Порту од оваквог поступка. Г. Лимперани ми је данас после подне прочитао писма Г. Кора, у којима му је дат налог да добро пази на све што се ради у наоколо Србије. За војску у Нишу, каже Г. Кор, да неће до тога доћи, да је тај глас без основа. У осталом Г. Лимперани треба да се држи Порте, да на томе ради да Србија не падне под туђи уплив, нити да се одвоји од Порте. Ја вам кажем да се Франциска боји да не би Русија узела маха над Хришћанама, но радите ви снажно само Српство, Француска ће признати ако ви самостално за род а не за Русију радите будете. Порта у Европи одавно нема никакву будућност; то је позната ствар, тешкоћа се састоји у томе, која ће држава заузети место Портино.

Чајка ми поверливо и тајно каже, ако Србија има узроке тужити се на Порту, нека одмах тражи испуњење трактата, промену паше као агента који

²⁸ *Ljudevit Gaj, pisarz i polityk chorwacki, rzecznik zjednoczenia Jugosłowian.*

²⁹ *Karol Ficquelmont, minister spraw zagranicznych Austrii po ustąpieniu Metternicha w 1848 r.*

³⁰ *Michał Czajkowski (później Sadyk-pasza), agent Adama Czartoryskiego w Stambule.*

није знао добро споразумљење одржати, и томе да се да важност преко звананије (позива) скупштине.

У суботу мислим одлазити, но чекају на ваш одговор, како ми је данас саопштио Г. Алекса Ненадовић.

Писмо Г. Кору од стране књаза написају сутра.

Данашњи Oestereichische Zeitung изражава се сасвим против манифеста цара Николаја³¹.

Најпонизнији поклон њ. С. књазу.

Срдчан поздрав Г. Кнежевићу, чекам на његово писмо.

Ваш искрен

Фр [ања] З [ах]

Г. Авраму однео сам депешу Лимпераниеву и он се изразио против Руса. да зачуди Г. Лемперанија.

Г. Вучић тражи тајни састанак с Г. Лимперанијем и то је данас два пута један Вучићевац казао Тавернијему³². Ја ћу сутра ићи Г. Вучићу и Г. Авраму, казају им да идем кући да радим сад за своју отаџбину, јер нам је Аустрија много попустила; нећу им ништа казати да са Г. Стојаном и вама стојим у тесном споразуму.

Г. Стојан казао да има за мене 300 дуката. Благодарим за помоћ, биће и вама корист.

5. FRANCISZEK ZACH DO ILJI GARASZANINA

Belgrad, 2 kwietnia 1848

Изванредног немам јавити. Г. Вучић и Г. Аврам синоћ, 1-ог априла, били су код франциског конзула, и изјавили, сваки за себе, да немају ништа против Порте, да се надају да општи покрет неће кварити мир у Србији. Ја сам чуо од самог Г. Вучића да је Србији добро, да нема шта тражити. И Г. Фонбланк³³ ми је казао да су Г. Г. Вучић и Аврам бољи и према њему. Г. Лимперани одговорио је Г. Кору преко српског татарина, сам сам данас предао његову депешу Г. Авраму., Г. Лимперани је хтео да присуствујем посети Г. Вучића, но ја нисам хтео, јер ми Г. Вучић није казао ни речи да ће се видети са француским конзулом, него један од његових људи обратио се на Таверније. Синоћ после ручка, око 8 сати увече, дошао је Г. Аврам Лимперанију, и овај неће да одлазим и тако морао сам остати. Г. Аврам као да се боји, да Аустрија и Русија јесу у споразуму; може, каже Г. Аврам да Аустрија уступи Галицију Русији, и ова да допусти Аустрији накнадити штету своју у Босни и Србији.

Очевидно да се Г. Стојан не слаже са Г. Вучићем и Аврамом. Шта ће да буде из тога?

5-ога априла за цело мислим одлазити.

Ваш искрени

Фр [ања] З [ах]

³¹ *Manifest z 14/26 marca 1848 wypowiedający walkę ruchowi rewolucyjnemu.*

³² *Tavernier, urzędnik konsulatu francuskiego.*

³³ *Fonblanque, konsul angielski w Belgradzie.*

Отворио сам писмо да бих метнуо и ово од 2-ог априла, зато је печат малко покварен.

6. FRANCISZEK ZACH DO ILIJI GARASZANINA

między 1 a 6 kwietnia 1848

Нешто сам желео додати моме писму, које вам дође преко Г. Алексе Ненадовића. Ову цедуљу шаљем само због тога, што сам већ био код Г. Раје³⁴ и не бих хтео да он сумња; јер он ту сумњу не заслужује. Тако ствар стоји: Не наставши Г. Алекс. Ненад. код куће, нити Г. Ат. Николића отишао сам код Г. Раје предати њему моје писмо за Вас, које вам сад преко Г. Алекс. Ненадовића долази. После срео сам Г. Ал. Ненадовића на путу и сазнао, да је он већ вама споменуо да ја преко њега послати моје писмо, зато сам опет отишао код Г. Раје и натраг узео моје њему већ предано писмо, да бих га предао Г. Ал. Ненадовићу. Но да не би Г. Раја мислио да ја њему нећу вратити моје писмо, написао сам ову цедуљу. За узрок казао сам Г. Раји да имам нешто додати моме писму.

Поздрављам вас најсрдачније и јесам ваш слуга.

Ф. З [ах]

7. FRANCISZEK ZACH DO ILIJI GARASZANINA

między 4 a 6 kwietnia 1848

Видећете из данашњих новина куда кралевина Хорв. Слав. Далмат. тежи. Само да би у ново Попечителство једног или другог Србина поставили. Сад је већ време њима стварно помоћи, друкчије движеније тамошњи са свим би вас надвисило. Пазите добро на то, да до сад ни на једном месту не показују се знаци поверења према садашњем правитељству српском. Ви не предводите, ни управљате овим движенијем, очи свију Срба лако би се могла сасвим од вас одвратити. Да не будете приморани приступити к ствари без вас довршени, немојте за дуго чекати, да вас не би задесила судбина краља француског, краља пруског, цара аустриског итд. Свуда је доцкан било.

За неколико дана мислим путовати — шта треда да кажем? чекам на вашу инструкцију.

Кога би могли послати у Загреб? но не с празним рукама.

Примите, молим, мој најсрдачнији поздрав. Нека би Бог дао да Род Карађорђевић изабави све Србе, све Југословене. њ. С. књазу мој најпонижнији поклон.

Ваш покорни слуга

З [ах]

8. FRANCISZEK ZACH DO ILIJI GARASZANINA

między 1 a 6 kwietnia 1848

У Берлину краљ сасвим морао попустити. Сами Пруси захтевају да се пољска част краљевства Пољацима поврати. У Кракову политически апсеници пуштени

³⁴ *Raja Damjanović, pomocnik ministra spraw wewnętrznych.*

на слободу. Каже се да је буна у Варшави почела, и да је Краков опет република. Но треба чекати да се потврди. У Хорватској движеније почве добијати државни вид који се Турске тиче, и то пре него је Г. Гај дошао на место. Из Беча пише Миливој³⁵, Т. Книћанину³⁶ да су многи Славени отишли по договору и с намером бунити против Аустрије.

Ја сам готов путовати.

Молим мој поклон њ. С. Кнезу.

Ваш срдачен пријатељ и слуга
З [ax]

Г. Кнежевићу мој срдачан поздрав
Код Г. Раје писано

9. FRANCISZEK ZACH DO ILJI GARASZANINA

Belgrad, 6 kwietnia 1848

Данас после подне одлазим, ствари сам синоћ послао преко.

Паша ми је дао препоручително писмо за Шекиб ефендију³⁷, Г. Лимперани за посланство франциско у Бечу.

Примио сам од Г. Стајана 300 дуката, за коју помоћ благодарим и књазу и вама.

Г. Лимперани био је синоћ код Г. Вучића. Консул види да се Вучић, Аврам, Паша, Фонбланк, старају о добрим односима с њиме. Сад кад њ. С. књаз пише Г. Кору ваља и према Лимперанију бити пажљив. Ако би Србија једанпут стала на чело свих хришћана у турском царству, или ако би сама хтела све Србе окупити, опет ће Француска бити прва која ће нову државу признати.

Наш словенски ланац овако се веже; Срби међу собом не само у љубави него и под једном централном управом; везати вас са Србима у Аустрији и у Турској, нарочито аустриски Срби с Хрватима сад — Хрвати нека се споразумевају са Словацима и Чесима — Чеси са Пољацима — тако нека пружимо руке и успећемо.

С Богом, Господине, немојте ми никада замерити што сам

Ваш искрен
З [ax]

10. FRANCISZEK ZACH DO ILJI GARASZANINA

Zagreb, 25 kwietnia 1848

Народни дух напредује очевидно на целој Граници³⁸, као год по цивилној части Хрватске и Славеније. Слобода и народност приближавају Границу

³⁵ *Milivoje Petrović Blanznavac, major, późniejszy minister i namiestnik książęcy.*

³⁶ *Stefan Petrović Knicianin, członek Rady Państwa, dowódca serbskich oddziałów ochotniczych w Wojwodinie w l. 1848-9:*

³⁷ *Szekib efendi, poseł turecki w Wiedniu.*

³⁸ *„Wojna granica“ utworzona w 1630 r. dla obrony przed Turkami jako oddzielne terytorium austriackie podległe władzom wojskowym. Mieszkańcy jej („graniczni“) byli wolnymi żołnierzami, mieli prawo obierać własnych wójtów i sędziów. „Granica“ chorwacka podlegała generalicji waraždzińskiej.*

(војничку) до цивила, и цивил до границе. Сви су већ јако огорчени против Мађара. Мађаромани терају, но цивили и граница неће никако слушати министре мађарске. Бан Јелачић је рекао пред више сведока да се неће никада подвргнути ни Палатину³⁹, нити министрима мађарским. Г. Гај ми је то потврдио, с тиме, да је бан то само казао и самоме ерцхерцогу Лудвику⁴⁰ у Бечу. Питање је шта ће сад Мађари чинити? Немајући средства да би подчинили Бана, може бити да ћу чекати; но увек мора код њих расти незадовољство према двору, који је оваквог бана наименовао и коме се сад не даје самовест да се подчини ерцхерцогу Палатину. Бан Јеначић је уопште омиљен, хрватски граничари зову га „Наш бан Јосиф“, и слепо га слушају. Цела граница се тиме дичи да је један граничарски пуковник постао баном; бан је познат као одлучан човек, храбар војник и поштен родољуб, но о његовој државној способности мало се шта чује. Г. Гај га саветује, но има неки старци, поштени људи око њега, који не разумеју шта сад треба радити, и бана понекипут одвраћају од одлучног поступања, понекипут опет одуговлаче решење, што је увек велика штета у данашним приликама. Највише ме је зачудило то, да бан није наименовао привремене попечитеље или управљајућу комисију, јер је угарска канцеларија у Бечу престала, више нема ни за Хрватску у Бечу каква канцеларија или попечитељство. Сва права аустријског правитељства скупљена су сада у данашњем попечитељству мађарском, заједно са Полатином, но бан неће да слуша те попечитеље нити тога Палатина. Шта више бан треба да буде за тројдину краљевину што и Палатин за Мађарску, бан треба да има за управу попечитеље који ће заједно са њиме руководити целом проједином краљевином, а у Беч бан треба да пошаље једног свог претставника као што Мађари тамо имају кнеза Естерхазија. Од сада бан не треба да слуша ни једно надлештво, већ му само треба чувати краља, и у њему или у данашњој телој династији савет са Аустријом. Бан има око себе неке људе који му служе као кабинетски саветници, и то су: Драшковић⁴¹, Лентулај⁴², Гај, Куковић (?) итд.⁴³. Но тај кабинетски савет није састављен из људи једног духа, ма да су сви цењени као родуљби; Драшковић и Лентулај су мирни старци, који не разумеју да цело устројство троједине краљевине мора се наново из темеља сазидати; то се њима напоследку може доказати, али се зато забадава изгуби много времена, и Мађари користе то на побуну народа против Илираца, којима пребацју да неће народу дати праву слободу, коју су Мађари већ свима дали. Немешци⁴⁴ такође нису имали вољу слушати бана, али их је он позвао. Међутим они нису дошли на први позив него тек на други. 22 априла / 4 маја дошли су 24 судије свију туропољски општина, највећи део од њих нису имали ни чакшире од чоје него само од платна. Бан им је лепо, мирно, но врло жестко говорио да су дужни њега слушати као краљева заступника, да се не би бунили, да ће ако ураде другачије са њима најстрожије поступати. Тај разговор није трајао ни четврт сата. 22 и 23 априла бан добије допис од Вице-шпана⁴⁶ загребачког, мађаромана Жувића, да бан у будуће издаје

³⁹ *Palatyn — namiestnikiem króla węgierskiego był arc. Stefan.*

⁴⁰ *Arc. Ludwik był od 1836 r. faktycznym kierownikiem tzw. Staatskonferenz, tj. komisji sprawującej władzę w imieniu niedołęznego cesarza Ferdynanda.*

⁴¹ *Janko Draszkoivić, chorwacki działcz narodowy i polityk.*

⁴² *Mirko Lentulaj, polityk chorwacki, współpracownik Jelacicia.*

⁴³ *Nazwisko wpisane omyłkowo; ma być Kukuljević (Ivan Sakciński), publicysta chorwacki, jeden z inicjatorów zjazdu słowiańskiego w Pradze.*

⁴⁴ *Nemesz, po węgiersku szlachcic.*

⁴⁵ *Turopolcy — mieszkańcy Turopolja (dawna nazwa części Chorwacji); w węższym znaczeniu — wolna gmina szlachecka obejmująca 31 wsi.*

⁴⁶ *Wice-szpan, podżupan zagrzebski.*

заповести на латинском а не на илирском језику, иначе се сто иљада могу побунити против њега. Цео допис је био написан грубо и увредљиво у највећем степену. То су следства неодлучног поступања. Требало је одавно сменити све људе који у својим рукама држе важна звања, а који са Мађарима држе. Пре месец дана било би доста похватати њих шест или седам, данас разишли су се по народу, узнемиравају духове и много је теже саћувати мир и поредак. Но опег највећи део народа слуша народну партију. Указ којим је установио бан преки суд врло добро дејствује против Мађаромана. На основу овог указа ухваћен је 24 априла Вице-шпан загребачки од народне гарде и сада под стражом седи у својој кући. Данас сам чуо да ће му се одузети звање, печат и цела канцеларија и предати се другоме привременом Вице-шпану. Неки су хтели да се старац одмах обеси, да би се мађарони заплашили. У Загребу мађаромана је врло мало, али Шваба има подоста. Ови држе са Хрватима али нису решителни људи. Срби и Хрвати овде се добро споразумевају међу собом. Данас су отишли Г. Г. Крестић и...⁴⁸ од стране православних Срба на сабор карловачки. Крестић је поштен и добар Србин, али кажу да је плашљивац, а други богат у новцима но не са способностима. Сутра се отварају заседања банске конференције, на које су позвани око 40 лица из Славоније и Хрватске и из Границе. Ова конференција има најрве да изрази изборно право за троједину краљевину, право по коме ће се уредити народна скупштина троједине краљевине. Свуда се питају шта ради Србија, и би ли дошла нама у помоћ ако дође до рата са Мађарима. Београдске новине се сад свуда допадају. Досада нисам приметио да се шта ради против Турака у Босни. Но чујем од Гаја да је владика црногорски писао да је готов ударити са 30000 (Црногораца) на Турке, ако Хрвати такође почну рат у Босни. За сад Хрвати имају још много посла код куће да би могли мислити о рату у Босни, јоште нису код куће уређени, надају се још и рату с Мађарима. Чујем да је дошао глас из Новог Сада, да тамо неки Срби мисле Михаила Обреновића прогласити за војводу. Овде се нико за Михаила не изјављува, напротив многи суде да би то само могло произвести нови раздор међу Србима. Г. Г. Херкаловић⁴⁹ и Чавловић путују заједно по хрватској Граници, а чујем да ће се ових дана повратити у Загреб. Бискуп Хаулик⁵⁰ у Бечу је. Младо свештенство сасвим народно мисли, и на многим местима лепо обучава народ. Они желе да се народни језик уведе у цркву и да се укине целибат. Свештенство источне (православне) цркве у Славонији и по Граници има доста поверења у бана, у његову непристрасност; многи свештеници долазе у депутацију код бана. Сад су сви задовољни са Г. Гајом, он је најодлучније поступао а и сад поступа. У Бечу су мислили пре него што је хрватска депутација дошла да Хрвати желе изазвати једну контра револуцију против Мађара за двор, али је депутација искала за Хрватску, Славонију и Далмацију ствари, о којима нису ни сањали у Бечу. Гај је намеравао постати баном, али су многи сумнали у то да ли ће се Граница њему подчинити и зато је изабран Јелачић; но ако би Јелачић малаксао или одступио, што се сада не надају, може бити, да Гај буде проглашен за Бана.

Прота Стаматовић⁵¹ је са мном код Гаја ручао и прекосутра ће се вратити у Нови Сад. Бан га је лепо примио. Велика депутација православног свештен-

⁴⁷ *Nikola Krestić, polityk.*

⁴⁸ *W oryginalne miejsce niewypełnione.*

⁴⁹ *Stefan Hrkalović, agent dyplomatyczny serbski, miał powiązania z Hotelem Lambert.*

⁵⁰ *Duro Haulik arcybiskup zagrzebski i namiestnik bana.*

⁵¹ *Paule Stamatović, protopop z Nowego Sadu.*

ства данас је била код бана. Неки хоће да се народни сабор српски држи после сабора троједине краљевине. Вицешпан Жувић већ је молио бана за опроштење и признаје у једном писму данас послатом бану, да је крив. Данас после подне ће се бирати привремени нови Вице-шпан загребачки. Чујем да ће 20 маја по римском бити држана овде рестаурација вармеђска Јоште се не зна кад ће се држати народна скупштина троједине краљевине Најпре ће се начинити закон по коме ће се бирати депутарци. Чује се нешто као да Мађари мисле су Кошута⁵² напустили, или да је њи Кошут оставио.

[Na odwołanie pisma:]

Вас поздравља Георг К. Спирта⁵³, Земун 29 априла 1948.

11. FRANCISZEK ZACH DO ILIJI GARASZANINA

Zagrzeb, 30 kwietnia 1848

Народ на граници славонској сасвим је српски, високи, леви људи, црно-мањаста, озбиљни. Разлика је само у вероисповеданију. Ту ништа не треба него само малко више слободе, и прави Србин се одма покаже. Народ по граници хрватској, више Брода, мршав је, плав, не носи на себи ништа сем озвиљности српске. Народ сеоски по Хрватској мало шта разуме о данашњем покрету; не могу се до сад Илирци поуздати на прост народ сеоски. Велика је срећа што имају врло популарнога бана и што преко њега могу рачунати на границу, ако би дошло до рата са Мађарима; у граници Мађари немају никакву симпатију. То се још дан данас даје приметити да је од пре више година немачки уплив у Хрватској био јак, да је велики део варошана говорио немачким језиком и дисао немачким духом. Но илирци су подчинили себи ове Иемачкаре. Мађаромани по варошима су слаби, јачи су по селима, где има њих коју су спахије, овде они народ трују, казујући му да Илирци нису никад били прави пријатељи народне слободе. Али опет их је страх од границе. Илирци имају много пријатеља у Крањској, Корушкој и Штајерској (Krain, Kärnten und Steyermark) и по раси Хрвати баш припадају овој грани словенској. На изглед сви Илирци добро стоје са Гајем, он их је повукао у Беч, и за тај пут морали су трошак дати попови, којима Гај, није чинио церемоније. Попове је коштала ствар до 4.000 форината сребра; Чивути су морали дати 2.000 форината. Многи овде знају да је Гај пре почетка буне у Бечу био у тесним везама и односима са Метернихом, и сви му то не могу заборавити. Пријатељи су ми казали, да је примао новац од Аустрије баш уредно по 3.000 форината на годину, а у изванредним случајевима опет нешто. Друкчије пријатељи кажу откуд му кућа, откуд му сав његов домазлук, који га истина показује имућним човеком, но при свем том сви га држе за Илира, за непријатеља германског духа и језика. Но пуно поверење Гај нема свуда, многи се од њега чувају да их не би увукао у какву аустрофилску политику. После бечке буне Гај се показао одлучним и ватрено је радио, али је опет његова политика била везана са двором, само што је била противу Мађара, а за народност илирску.

Банска конференција, која је 26 априла отворила своја заседања, решила је одмах да се образује један одбор од чланова ових банских конференција,

⁵² *Ludwik Kossuth był już wtedy członkiem rządu i najbardziej wpływowym działaczem narodowego ruchu węgierskiego.*

⁵³ *G. Spirta, kupiec z Zemuną.*

који би највише за два дана израдио пројект за избор прве скупштине, а та скупштина устројиће нову државу (тројекраљевину).

26 априла била је дошла у Загреб депутација шајкашког дистрикта вративши се из Беча, желела је посетити бана. Овај ју је врло лепо примио. Депутација ће отпутовати преко границе и преко Митровице кући. Ту бејаше свештеника, грађана и сељака, Богами сам са задовољством гледао ове луде. Казао сам шајкашком⁵⁴ проти да посети Београд и Г. Стојана. Тај ми је прота казао да се београдско новине много допадају Словенима у Бечу. Г. Шафарик је дошао овамо 9 маја по римском.

Г. Гај не ради са конзервативцима, није за полумере као Г. Г. Драшковић, Лентулај, Ожеговић⁵⁵ — Гај хоће да се одлучно поступа против Мађара, да се граничари више не шаљу у Италију; тако мисли и Г. Враницани⁵⁶, Кукуљевић, Бабукић⁵⁷ и т. д. Мађари јако раде против бана у Бечу и може бити да ће приморати двор или да остави бана или да има за непријатеља мађарске министарство. Овде се већ духови спремају за рат са Мађарима. Гај јако храбри младеж. Само што по неки пут говори нешто против бана, но ту међу пријателима, Овако како ствари стоје неће остати. Већ се спремају важна лица за то, да се установи једно привремено министарство за правосуђе, за финансије и за унутрашња дела или полицију; сам бан би остао поглавар војничког одељења. У почетку јунија мислим да ће бити народна скупштина тројекраљевине, на коју ће, како чујем, доћи Банаћани, Земунци, Панчевци итд.

9 маја после подне дошао је свамо гроф Пејачевић из Руме и за народност српску се јави.

Данас се много говорило да Хрвати одавне иду на скупштину новосадску која ће се држати 13/1 маја; реч је била да иде Г. Кукуљевић поштен муж.

За неколико дана разбистриће се ствари овде.

Секретар бана, Прица⁵⁸; Србин, разуман је и непристрасан човек, а при томе и радан човек.

Зах

[*Na odwrocie pisma:*]

Вас поздравља Георг. К. Спирта, Земун 2 маја 1848.

12. FRANCISZEK ZACH DO ILJI GARASZANINA

Zagreb, 1 maja 1848

Г. Шафарик Вам је одавде писао 30 априла, да неки Г. Иван Кукуљевић дође од страна Хрвата у Београд за боља споразумљења. Доносилац свога писма јесте тај Г. Кукуљевић. Иман част препоручити га Вама као поштеног родољуба, и уверити Вас да г. Кукуљевић није само слепо оруђе ни Г. Гаја ни њ. Екс. Бана; тај Господин служи своме народу одавно и зато је овде опште поштован. Неће он на зло употребљавати Ваша поверење, ако хоћете да му га поклоните; ако бисте Ви сте имали што казати или Г. Гају или њ. Екс. Бану, баш је за тај посао Г. Кукуљевић, верно ће он пренети Вашу реч.

⁵⁴ *Powiat Szajkaszski w Wojwodinie.*

⁵⁵ *Metel Ożegović, polityk chorwacki.*

⁵⁶ *Ambroz Vranicany, polityk chorwacki; układał wraz z Gajem adres z 17 marca 1848 do cesarza.*

⁵⁷ *Vjekoslav Babukić, profesor w Zagrzebiu.*

⁵⁸ *Maksim Prica.*

Лично Бан Јелачић писао је Г. Вучићу а не Вама. Ту политику. Ви врло добро знате оценити, и никад Ви у томе нећете видети предпостављање него начин да се прикрије мисија Г. Кукуљевића. Ова мисија нема ничег решителног у себи, јер се она само у томе састоји, да се главна лица српске владе поздрављају од стране Хрвата и да се Ви боље обавестите са стањем ствари овде у Хрватској. Бан Јелачић је у томе највише слушао савете Г. Ожеговића, бившег депутата на скупштини у Преисборгу⁵⁹.

Част ми је бити, Високородни Господине.

Ваш искрени слуга
Фр [ања] Ал. Зах⁶⁰

13. D. I. ŠAFAŘIK DO STOJANA SIMICIA

Gratz, 15 maja 1848

Као што сам у пређашњем писму јавио, посетио сам у петак Бана, што ми је дало довољну прилику уверити се о његовом родољубивом срцу. — Хрватски прост народ, ма да је сасвим политички незрео, опет и он почиње већ гомилама изјављивати се за своју народност. У петак дошло је до 700 кметова и сељака загребачке вармеђе са својим старешинама у Загреб Бану; чиновници и благородници сви на коњима, а и сами попови католички међу народом на коњима, што није баш врло војнички изгледало јер су били у својој духовничкој одећи. — Бан је изишао у сјајној маршалској одећи на коњу пред народ, поглавар ове депутације велики судија Борнетиса⁶¹ поздравио га с коња, на шта му Бан с коња ватрено одговори, па све играјући и јашући свамо онамо међ народом упарађеним на своме белом хату громким гласом говорио је у њему чисто Србин у томе смислу: да ће он своју народност, слободу и правду бранити ма главу изгубио, но жели краљу своме веран остати: ово је врло важна и узбудљиво појава била, на пијаци св. Марка пред банском палатом. — Управо онда дошао је Бану на сјајним каруцама Г. епископа пакрачки Крагујевић, и њега је народ громовитим живео поздравио, и он је ту и ручао код Бана; ђаци су поставили пред конак Г. епископа одмах почасну стражу од два момка, која је дан и ноћ ту стражарила. — Чујем да је Г. епископ донео Бану од Г. митрополита⁶² поздрав да се Сабор хрватски мало одложи, док се најпре српски сврши, како се овај не би морао због хрватског одложити, јер би то на Србе непријатно деловало, и тако закључено је да буде одложен а пре тога да Бан путује по народу до Земуна и Карловаца. — Банска конференција је говорила прво да сâм Бан иде у Беч, да двор одврати од попуштања мађарском министарству, после је иста конференција закључила да једна депутација однесе у Беч једну молбену претставку, у којој они најпре опомињу двор да су предали своје захтеве у 30 тачака, а затим траже од цара, да он ништа од онога што је Бан досад учинио не мења, до ништа до хрватског сабора ново саме противно не наређује, и да Бану потпуно пуномоћије да чини што је потребно; и ово је главна тачка ове молбе. — На крају кажу да ако двор попусти Мађарима, а њихове молбе и ову представку не уважи, онда ће они бити приморани за

⁵⁹ Bratislava.

⁶⁰ List pisany przez J. Šafařika z dopiskiem Zacha.

⁶¹ Bornetiva.

⁶² Józef Rajaczić, metropolita karłowicki, świeżo obrany patriarchą serbskim.

своје одржање и чување учинити сами оно што нађу за потребно. — Депутација од 12 лица однела је 13 маја ово у Беч, — на челу депутације је барон Кулмер⁶³, а и усмено ће снажно да говори. Ово је последњи сасвим законити корак код двора, којим желе показати свету да они не раде претерано, него да најпре све могућа средства употребе, пре него што сасвим самостално радити почну. — Већ су хрватски родољуби закључили међу собом то, да ако двор Бана уклони или сбачи, да га они нипошто неће пустити, него ће му као своме Бану и поглавару остати ипак послушни. Особито све младо свештенство јако агитује у народу за отпор Мађарима и осигурање народности. — Сви хрватски родољуби не жале никако да иде и један батаљон више из границе, и веле да нипошто неће више дати граничаре. — И то је општа жеља свих Хрвата сваког рода свештеничког, војног и грађанског, да се најтешњи савез учини са Србима, и то на основу савршене једнакости, а од Илирског плана нема ништа, нити ико хоће то име да намеће Србима; — а ако и има још који га оће сад ћуте! — Ин Словенци у Крањској Корушкој и Штајерској неће име Илир, него своје: Словени; и код њих се јако агитира за Словенство а против Немеца, и ту се виде тробојни наши барјаци до самог Градца; особито свештеници живо раде; на путу гвозденом састао сам се с Г. Д-ром Миклошићем⁶⁴ из Беча, који је тога ради био у Крањској, па и он носи нашу тробојну кокарду на прсима, а он је царски придворни библиотекар и у великој милости, као уопште сви младићи и други родољуби. Тек у Градцу почиње немачка партија, ту је на свима кућама германска застава црно црвено жута, а тако исто и сви овдашњи носе германске кокарде; но млади наши Словенци Штајерци ништа се не стиде него многобројни усред Градца међу овим Немцима јавно носе своју плаво бело црвену кокарду и у глас словенски говоре. — Једном речи Словени се јако буде по целој Аустрији! — Г. Миклошић показао ми је једно писмо Г. стрица мога⁶⁵ у коме му овај из Беча јавља, како је цар понудио Палацком⁶⁶ министарство просвета, но овај није хтео да га прими, уопште зло стоји с министарством. — Стриц мој је још у Бечу и сутра ћу га видити, но он жели већ дома одлазити у Праг за који дан. — Словенска скупштина у Прагу биће врло важна и врло би лепо било, да ту буде когод и из Србије. — Мој стриц такође јако ради и стоји на челу и у средини аустријских Словена, он пише и то Г. Миклошићу да двор почиње Словенима попуштати, и већ је вели учинио велике концесије Пољацима.

Ја ћу само 1 дан у Бечу остати, најдуже ако стриц захтевао буде два, па ћу после право кући, тако да до недеље понедељника најдаље дома будем.

Препоручујући се најучтивije Вашем Високородију молим да ме и Госп. Попечитељу Стеф. Стефановићу препоручите и остајем

Вашег Високородија
поштоватељ и слуга
Д. Ј. III [афарик]

Из Италије једнако иду курири, који сад за Аустрију повољне, за Талијане зле гласове доносе но граничари се врло одликују, они решавају.

[*Na odwrocie pisma:*]

Георг К. Спирта, Земун 10 маја 1848

⁶³ *Franjo Kulmer, polityk chorwacki.*

⁶⁴ *Franjo Mikloszić, Słoweniec, profesor i znakomity językoznaўca.*

⁶⁵ *Tj. Pawła Szařańka.*

⁶⁶ *Franciszek Palacky, historyk i czołowy polityk czeski.*

[Nad adreseм dopisane reka Zacha:]

Словенска скупштина таква је појава какве досад међу Словенима никад није било. Ту ће се братска узајамност Словена појавити први пут практично, ту ће се говорити о општим интересима свих Словена и одредити начела праве словенске политике. Истина највећи део ове скупштине састојаће се од аустријских Словена и не кажем да ће се ту јавно радити против династије, но зацело биће ту и страних Словена, као што и позив гласи; и тако носиће ова скупштина вид опште словенски. За Србију је нарочито важно потанко знати шта овај сабор намерава. Не саветујем, да лице послато овамо буде члан сабора, него само да присуствује као љубопитљив гост. За тај посао би био Г, Мариновић⁶⁷, чује би искуство било корисно и за њега и за Србију. Врло би добро било да ту дође један српски свештеник, јер и он ће се уверити да се ту не ради на штету православној цркви. Сабор ће бити 31 маја по повом. Нека се нико не чуди што ће овај сабор тако скоро бити, одвећ је позната у Аустрији међу просвећеним људима корист оваквог, састанка свих Словена изван Беча. Може бити да ће Праг постати центар словенских интереса и да ће бити равнотежа Бечу, центру немачких интереса.

Ваш препонизни
Матајеније⁶⁸

14. FRANCISZEK ZACH DO ILJI GARASZANINA

Wiedeń, 18 maja 1848

У кратко само јављам да су синоћ около 6 сати на вечер Цар аустријски с Царицом и Арцикњазом Франц Карлом и трима књажевићима отишли у Шенбрун; после поноћи отишли су сви на пут у Инсбрук у Тиролску⁶⁹. Рано данас министарство је објавило народу шта се догодило, да Цар то није учинио по савету владе, него да је Цар само јавио да ће отићи, да они не знају узроке тога одласка, но да су послали грофа Хојса⁷⁰ да одврати цара од продужења свога пута. Влада одбацује од себе кривицу за то бегство Царево. Беч је сав узбуњен, народна гарда и ђаци су под оружјем, очевидно боје се житељи да не дође до крви још вечерас. Међу Словенима и Немцима дошло је до велике отразе, Немци хоће да се сједине с Немцима на скупштин Франкфуртској, и има међу њима људи коју би радо дошли до републике; Немци се плаше да Словени намеревају да Немце подвргну себи. Словенска младеж сва је спремљена да одавде оде кућама; немачка младеж баш хоће да отера од себе Словене. Данас је дошла штафета из Загреба; рат између Хрвата и Мађара ће скоро сигурно почети. Тако говори барон Кулмер, Враницани и т.д. Цар је дао овој депутацији одговор, да он сам не може више помагати Хрватима, нека Бан ради како зна. Траже да дођем одмах у Загреб, но морам прво ићи у Праг. Сав словенски народ неће ништа да зна за тај Франкфурт, депутације из Мо-

⁶⁷ *Jovan Marinović, polityk serbski.*

⁶⁸ *Pseudonim Zacha.*

⁶⁹ *Ucieczka rodziny cesarskiej z Wiednia spowodowana była nowym wybuchem rewolucyjnym w stolicy.*

⁷⁰ *Hr Hoyos (?), dowódca gwardii w Wiedniu.*

равске, из Чешке долазе овамо да протестују против изборá за франкфуртску скупштину⁷¹; ти избори били су наређени преко немачке бирократије, а да народ у почетку није знао шта то значи, данас се већ противи.

[*Na odwrocie pisma:*]

Спирта, 13 маја 1848

15. FRANCISZEK ZACH DO ILJI GARASZANINA

Morawy, 28 czerwca 1848

Сматрам за своју дужност објаснити Вам последњу буну у Прагу.

Велики део арактокрације и бирократије као и војска још старим духом дише и држи се старе аустријске политике, то значи народу најмање слободе давати и народности што више делити од себе. Ова партија репа изгубила је центар свој у Вечу одласком цара. Неки делови дугачког овог репа скупили су се око цара у Инсбруку, но географски положај овога места не дозвољава им да се шире, зато им је потребно друго згодно место, а то има бити Праг.

У Галицији је већ војска надвладавала и намерава повратити цару стару неограничену власт. Надлежатељства тамо и сад сељаке подбуњују против спахија.

У Чешкој смо исто почели, само с том разликом да се сељаци не против спахија него против варошана подговарају, јер чешки спахија уопште држи са војском.

У Моравској и Чешкој ради се такође на томе да се Немци и Словени што више разделе. Немцима се каже да Словени нису либерални, да имају тајне намере да се потчине руском цару.

Кнез Виндишгрец⁷² очевидно је спремао све да би надвладао војском. Зато је војску фанатизирао на супрот грађанима, без узрока је мучио војску тешком службом да би је раздражио, јер је узрок томе приписивао варошанима, либегаљној и народној партији. Тако је дао патролирати дан и ноћ, топове наместити, и кад је био спреман употребљавао је прву прилику за ударац. Та му је прилика била словенски конгрес, показало се да су многи странци дошли због буне, да раздају новац. Варошанима је задао страх тиме, што су сироти људи хтели пљачкати. Тако је поделио већи део грађанства од студентата и простот народа. Паметни људи, видићи шта се ради, нису хтели да скоче у буну, него су тражили пут да се споразумеју са народном гардом. Узалуд, Виндишгрец је напао и приморао на буну, за коју народ није био довољно спремљен. Но опет Виндишгрец није могао побити народ, него је као хајдук из далека пуцао, сакривен као Арнаутин бомбардовао је Праг и страх је надвладао код варошана који имају куће. Војска је најподлијим начином убијала, пљачкала и официри крали сребро и злато по кућама. Војска ниједну барикаду није добила јуришом, макар се по 12 и више пута пуцало на барикаду из топова картечима и ђулетима. Ваџи су певали кад су бомбе пукле до њих. Све сам то видео из близа.

⁷¹ *Narody słowiańskie w obrębie Rzeszy Niemieckiej bojkotowały wybory do Zgromadzenia we Frankfurcie n.M. ze względu na jego skłonności pangermańskie.*

⁷² *Alfred Windischgrätz, feldmarszałek austriacki i pogromca powstania czerwcowego w Pradze.*

На несрећу врло је мало било студената у Прагу, разишли су се по вилајету⁷³ као и највећи део популарних мужева, јер избор је био за идућу скупштину. Врло тешко је било скупити се и завести војнички поредак. Привремени прашки кмет Г. Банка, човек слабих способности, није знао шта треба радити, све остало је у неред, без заповести. Народна гарда није била звана да учествује, чак трећег дана кмет је Њу позвао, и на то нису дошли главни официери јер глупа још гарда изабрала је себи за официере највише велике спахије, који не маре погинути за слободу нити за Праг. Тај неред је највише шкодио, варош се сретно бранила 4 дана без команданта. Само су ђаци имали команданте у Клементинуму и у Техници. — Са многих страна дошли су људи да питају зашто се Праг бије, треба ли помоћи. Г. кмет није дао одговор, није звао помоћ; ја сам познао људе који су плакали и молили за писмо од стране прашке општине, да би га могли показати код куће, јер хиљаде и хиљаде чекали су само на тај позив. Аристократија, чиновници свуда су разгласили да се у Прагу варошани заједно са војском бију против радника, рукоделника и студената. Требало је више дана док није народ познао стање ствари, већ 16 јуна дошло је у Праг око 700 варошана из малих места, 17-ог видео сам на гвозденим путу око 3.000, али доцкан. Да је прашки магистрат звао, сигурно би 40.000 дошли у помоћ. Глупост, излајство, неред то су прави узроци несретног свршетка, народ није крив глуп је био магистрат, глуп и подал; издајници су били главни официри народне гарде, као кнез Лобковиц⁷⁴ и други; неред је био јер народ није био спреман а надлежни нису радили на томе да буде ред. Гроф Тун⁷⁵ је ухваћен; тврдо се држао, ни је хтео попустити, нису га вешали, на речи Палацког; Хавличка⁷⁶, Фингерхута⁷⁷ и других пуштен је, платио је подлим поступком благодарност неискусних младића, сам Тун одвратио је сељаке од вароши Прага и војсци отверио пут до малостранске вароши. Сад су околу Прага све вароши под оружјем војска је у Прагу но не сме напоље. У Прагу војска пљачка и такав је неред у самој војсци да у самом оном тренутку кад сам ја из Прага 17-ога рано отлишао, 12 везоружних убијено је најподлијим начином. Хусари нису слушали официре него секли; пешаци пљачкали и стрељали. — Срце ми се крхало. Праведни Бег ће их зато строго казнити. По најновијим извештајима Виндишгрец ја у великој сметњи, јер ничим није у стању доказати да су се Чеси хтели отцепити од царства, нити да су се хтели устројити у републиканску државу. Сад се види да је лажовима веровао. Нујеган⁷⁸ редактор новина неће штампати са дозволом војничке цензуре, сви више воле ћутати. Папири словенског конгреса сви су ухваћени, знам врло добро да тамо нема ништа против круне, цара нити противдинастије. С. Богом. Цар се очевидно бацио у наручје Немаца и Мађара — још ће бити свашта.

16. FRANCISZEK ZACH DO ILLJI GARASZANINA

Wiedeń, 11 września 1848

Пре неколико дана вратио се један пријатељ из горње Угарске. На више места Словаци су готови бранити своју народност и слободу са оружјем, тако да

⁷³ *Wilajet, prowincja turecka; tu w ogóle prowincja.*⁷⁴ *Józef Lobkovic, dowódca gwardii narodowej w Pradze.*⁷⁵ *Leon Thun, prezydent Gubernium w Pradze.*⁷⁶ *Karel Havlíček, znany czeski publicysta.*⁷⁷ *Ferdinand Fingerhut był czynny wśród akademików w czasie rewolucji wie-deńskiej; później czeski pracownik naukowy.*⁷⁸ *Nujegan.*

је општи покрет Словака врло вероватан. Иде се оном истом циљу, коме су Срби већ на путу надам се да ће словачка Војводина пружити руку српској. Готови смо прећи угарску границу у доста великом броју; Словаци нас чекају. Мислим да 15/3 (овога месеца) кренућемо се из Беча. Скоро ћу Вам вите нових вести о томе јавити.

Жао ми је што нисам досада ни од кога од мојих српских пријатеља ни речицу примио. Не може бити да Г. Баталака и његов друг нису Вам казали шта се намерава. Но оставимо сада шта је било, кад је сад добро и кад је будућност Словена у Аустрији јаснија постала. Хоћете ли и даље заховати (задржати ?) пријатељска осећања Словака, можете то учинити јер се Словаци неће никако подићи против цара него против деспотизма Мађара. Ако бисте имали шта послати мени, молим Вас да то учините на адресу Г. С. G. Spirta.

Комисија изабрана да напише конституцију целог царства, свршила је већи део тога посла; за 15 дана може почети дискусија ако околности буду то допустиле, јер је Беч опет немиран. Немци и Мађари све једнако раде против Словена. Шта је комисија — већ написала, врло је либерално; чешки чланови у овој комисији су способни људи и имају велики уплив на те дело. Систем централизовања целог царства под немачком владом мало и мање има бранитеља. Напротив систем конфедерације преко Словена се снажно раширио. Но при свему томе ко би смео предсказати судбину аустриског царства? Мени се само као сигурно то чини да Словени у Аустрији више не могу пропасти, али да ће Мађари зацело пропасти. Сад кад је Јелачић прешао Драву, сад је време доказати свету, да је највећи део Аустрије словенски и да тим Словенима припада сразмерни уплив на владу.

Тешко ми је било лечити се у Гrefенбергу⁷⁹ кад су се Срби са Мађарима борили, може бити да је овај или онај пријатељ почео сумњати у моју братску љубав. Диверзија словачка, којој ћу се прикључити, мислим да ће ме оправдати јер и Србима биће корисна.

Добош око подне почео је звати народну гарду на оружје, војска већ стоји готова. Републиканска партија све буну, но тешко да успе, мислим да ће пре бити побеђена, јер су Словени за конституционалну монархију.

Ваш благодаран
Метајени

⁷⁹ Gräfenberg, uzdrowisko w Czechach.